

Sveikatos etikos, teisės ir istorijos centras – Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Sveikatos mokslų instituto padalinys, kuriam vadovauja prof. dr. Eugenijus Gefenas. 2002 m. įkurtas Medicinos istorijos ir etikos skyrius, 2018 m. rugsėjo mėn. reorganizuotas į Sveikatos etikos, teisės ir istorijos centrą, kurio pagrindinės mokslinės kryptys yra:

1. Sveikatos etikos ir teisės tyrimai.
2. Medicinos istorijos tyrimai.

Medicinos istorijos kursas senojo Vilniaus universiteto Medicinos fakultete pradėtas dėstyti dar 1826 metų pavasarį. Tuomet medicinos istorijos paskaitas skaitė chirurgijos profesorius Konstantinas Porcijanka (K. Porcyanko, 1793-1841). 1831 m. Medicinos istorijos kursą perėmė patologijos profesorius Adolfas Abichtas (A. Abicht, 1793-1860). Po 1830-1831 m. sukilimo Vilniaus universitetas buvo uždarytas. Medicinos fakultetas buvo reorganizuotas į Medicinos-chirurgijos akademiją, kurioje 1831-1842 m. veikė atskira Medicinos istorijos katedra. 1842 m. Medicinos-chirurgijos akademija buvo uždaryta.

Modernaus Medicinos istorijos ir etikos skyriaus ištakos siekia tarpukario laikotarpį, kuomet 1919 m. Vilnių užėmus Lenkijos kariuomenei buvo atidarytas lenkiškas Stepono Batoro universitetas. Vilniui patekus į Lenkijos įtakos sferą čia susiklostė kiek kitokia medicinos mokslo raidos tradicija nei likusioje Lietuvoje. Šio laikotarpio medicinos mokslo tradicija buvo palanki medicinos istorijos ir filosofijos disciplinoms atsirasti.

Tarpukario Lenkijos universitetai išsiskyrė iš kitų Europos universitetų savo dėmesiu medicinos istorijai ir filosofijai. Lenkijoje susiklostė pirmosios medicinos istorijos ir filosofijos mokyklos, imtas leisti šioms srities problemoms skirtas periodiniai žurnalai, vykdomi profesionalūs tyrimai, rašomi mokslo darbai. Tai buvo unikalūs reiškinys to meto Europoje. Medicinos istorija ir filosofija buvo laikomos savarankiškoms, lygiavertėms disciplinoms šalia kitų tuo metu dėstyty disciplinų. 1920 m. Krokuvos universitete pirmuoju Europoje ir pasaulyje medicinos istorijos profesoriumi tapo Vladislavas Šumovskis (V. Szumowski). Tarpukario Vilniuj dirbo du garsūs to laikotarpio medicinos istorikai Stanislavas Tčebinskis (S. Trzebiński, 1861-1930) ir Adamas Vžosekas (A. Wrzosek, 1875-1965).

1924 m. Poznanėje buvo pradėtas spausdinti „Medicinos istorijos ir filosofijos bei gamtos mokslų istorijos archyvas“. Šio žurnalo sumanytojas ir redaktorius garsus Lenkijos medicinos filosofas ir istorikas A. Vžosekas pirmajame leidinio numeryje 1924 m. išspausdino straipsnį „Lenkijos medicinos istorijos ir filosofijos užduotis ir planai“. Straipsnyje A. Vžosekas be kitų uždavinių ėmėsi paaiškinti medicinos istorijos mokslo užduotis. Jas profesorius suskirstė į tris svarbiausias: pirmoji- istorinių faktų surinkimas ir susisteminimas; antroji faktų analizė; trečioji - sintezė. Surinkus ir išanalizavus faktus reikia juos sujungti į priežastines grandines, pateikti visą vaizdą žmonijos minties raidos ir kultūros istorijos kontekste ir pabaigoje viską įvertinti šiuolaikinio mokslo kontekste. Medicinos istorijos mokslo metodologija, anot autoriaus, yra būtina sąlyga sistemingai tirti istoriją ir gauti prasmingus tyrimo rezultatus. Tačiau visų pirma reikia tvarkingai surinkti faktus ir juos išanalizuoti, o tam reikalinga medicinos filosofija. Lietuvoje analogo tokiam leidiniui tuo metu, deja, neturėjome, tačiau dalinai šią tradiciją tęsia dr. Aurimo Andriušio 1997 m. pradėtas leisti „Vilniaus medicinos istorijos almanachas“ .

1922 m. Stepono Batoro universiteto Medicinos fakultete pradėjo veikti Medicinos istorijos ir filosofijos skyrius. Jam vadovauti paskirtas prof. S. Tčebinskis. Palyginimui: Kaune atskiro medicinos istorijai ir filosofijai skirta padalinio tuo metu nebuvo. Medicinos istorija ir medicinos filosofijos dalis – gydytojo etika dėstyta kartu su įvadinėmis disciplinomis kaip dalis įvado į medicinos studijas.

Vilniaus Stepono Batoro universiteto Medicinos fakulteto Medicinos istorijos ir filosofijos skyriaus mokslinę veiklą galima būtų skirstyti į dvi pagrindines kryptis:

1. Medicinos istorijos tyrimai.
2. Medicinos filosofijos darbai: medicininė antropologija, medicinos logika, gydytojo etika.

Medicinos istorijos tyrimai, atlikti Medicinos istorijos ir filosofijos skyriuje, šiandien gali būti naudingi kaip šaltiniai tiriant XVI-XIX a. Lietuvos ir Lenkijos medicinos istoriją. Didelį dėmesį S. Tčebinskis skyrė XVIII-XIX a. Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto istorijos tyrimams. Pedagoginė veikla skyriuje prasidėjo 1922-ųjų spalį. Nuo 1924 m. penkto ir šešto kurso studentams pradėta dėstyti medicinos istorija – po 2 savaitines valandas du trimestrus.

Šiandien vis dar įdomūs išlieka S. Tčebinskio darbai, skirti ir medicinos filosofijos tematikai. S. Tčebinskio darbai medicinos filosofijos tematika šiandieniu supratimu būtų priskiriami prie medicininės antropologijos.¹ Savo tyrimuose profesorius analizavo gydytojo ir paciento, visuomenės tarpusavio santykį, gydytojo asmenines savybes, gydymo evoliuciją ir kitus reiškinius.

Vienas žinomiausių S. Tčebinskio sraipsnių buvo „Racionalumas ir racionalizmas medicinoje“ (1924). Mokslininkas teigė, kad, norėdami sužinoti, kas yra racionali medicina, pirmiausia turime apibrėžti, kas yra liga. Liga – organizmo funkcijos sutrikimas. Kaip giliai mes suvokiame sutrikimo svarbą priklauso nuo mūsų suvokimo lygio. Anot jo, racionali gydantis gydytojas turi remtis naujausiais mokslo pasiekimais, nuolat atnaujinti savo žinias, neapriboti savo suvokimo tik turimomis aiškiai įrodytomis taisyklėmis, nes jos tam tikromis aplinkybėmis gali būti neefektyvios. Profesorius taip pat atkreipė dėmesį į pamatuotos metodologijos svarbą ir racionalumą plačiaja prasme. Net jei mokslininkas nuosekliai įgyvendina gydymą remdamasis tam tikra metodologija, kas būtų racionali, tačiau pati metodologija iš esmės remiasi klaidingomis prielaidomis (tarkime, kad dievai sukelia ligas), galutinis rezultatas vis tiek bus blogas.

Kitame darbe „Pietarai medicinoje“ (1926), jis atkreipė dėmesį, jog visuomenę nuo gydytojų skiria patirtis ir išsilavinimas. Gydymas, gydymo kultūra nuo priešistorinių laikų šamanizmo evoliucionavo iki pozityvios medicinos, tuo tarpu pacientas šios evoliucijos niekada neišgyveno. Gydytojui svarbu ne tik išgydyti pacientą, bet ir suprasti, kodėl pacientas pagijo, kaip tiksliai veikia vaistas. Pacientui tuo tarpu svarbu tik pagyti, nesvarbu kaip, todėl pacientai dažnai griebiasi prietarų, spiritizmo, magnetizmo ir panašių dalykų. Nepaisant to, esą negalima lengva ranka atmesti ir prietarų, nes jie daugeliu atveju būna pagrįsti realia empirine patirtimi.

Prof. Stanislovo Tčebinskio biografijoje Vilniaus laikotarpis labai reikšmingas. Čia jis tapo vienu veikliausių to meto Lenkijos medicinos istorikų ir filosofų. Skyriuje buvo išleista beveik

¹Society of Medical Anthropology What is Medical Anthropology? <https://medanthro.net/about/about-medical-anthropology/>

penkiasdešimt medicinos istorijos ir medicinos filosofijos publikacijų. Tai daugiausia jo paties, bei jo kolegų S. Vladyčkos (S. Władyczko), J. Šmurlos (J. Szmurło) ir prof. A. Vžoseko bei mokinių Stefanijos Dziekievičuvnos (S. Dziekiewiczówna), Marijos Pfafiusuvnos (M. Pfafiusówna), Alinos Trusevičuvna (A. Trusiewiczówna), Alinos Kovalskos-Šmigielskos (A. Kowalska-Smigielska) mokinių darbai. Po S. Tčebinskio mirties medicinos etikos paskaitas Vilniuje parėmė A. Vžosekas.

1944 m. Medicinos istorijos kursas buvo dėstytas Sveikatos apsaugos organizacijos, Higienos, Socialinės higienos ir sveikatos apsaugos organizacijos katedrose. Nuo 1970 m. iki 2015 m. Medicinos istorijos kursą skaitė doc. dr. Vitalija Miežutavičiūtė, doc. dr. Almantas Bagdonavičius. 1974 m. prie Higienos katedros įkurtas Medicinos istorijos kabinetas, kuris vėliau išaugo į Medicinos istorijos muziejų.

1998 m. gegužės 1 d. medicinos istoriko dr. Aurimo Andriušio iniciatyva buvo įkurtas Medicinos istorijos ir informacijos centras su integruotu Medicinos istorijos muziejumi. Iki 2009 m. muziejui vadovavo dr. Silvija Stakulienė. Nuo 2010 m. muziejui vadovauja Irma Kušeliauskaitė.

Nuo 2015 m. medicinos istorijos kursą dėsto Aistis Žalnora. Vėlesniais metais prisijungė Eglė Sakalauskaitė-Juodeikienė, Monika Ramonaitė, Daiva Milinkevičiūtė-Kastunovič ir Viktorija Šimkutė. Skyriaus istorikų interesų sfera apima platų laikotarpį nuo XVI a. iki Šaltojo karo pabaigos. Skyriaus darbuotojai bendradarbiauja su kolegomis Lietuvoje ir užsienyje, dalyvauja Erasmus dėstytojų mainuose, priklauso medicinos vietos ir tarptautinėms mokslo istorikų organizacijoms.

2020 spalio 8 d. kartu su kolegomis iš Latvijos, Vokietijos organizuotas projektas „Politizuota medicina“, skirtas aptarti politizuotus venerinių ligų ir psichikos ligų gydymo atvejus VDR ir sovietinėje Lietuvoje, bei Lenkijoje. <http://www.hochschulkontor.lv/en/projekti/atbalstite-projekti/politisierte-medizin/>

Sveikatos etika. Sveikatos (medicinos) etikos dėstymo Lietuvoje užuomazgas taip pat galima sieti su Stebono Batoro universiteto Medicinos fakulteto Medicinos istorijos ir filosofijos skyriaus veikla. 1924 m. šešto kurso studentams buvo dėstoma medicinos etika (1 savaitinė valanda buvo skirta paskaitai ir 2 valandos seminarams). Vėliau, nuo 1926 metų, pirmame kurse žiemos ir pavasario trimestrais prie anksčiau rengtų paskaitų pridėti ir proseminarai, kurių metu buvo nagrinėjami medicinos ir gamtos mokslų filosofijos klausimai. Po S. Tčebinskio mirties medicinos etikos paskaitas Vilniuje parėmė A. Vžosekas, o medicinos istorijos ir filosofijos paskaitos papildomai imtos skaityti ir trečio kurso studentams. Tuo pačiu laikotarpiu XX a. 3-4 deš. Kaune veikusiame Vytauto Didžiojo universitete kaip atskira disciplina medicinos etika, kuri buvo įvardijama kaip gydytojo etika, dar nebuvo dėstoma.

1993 m. Eugenijus Gefenas pradėjo skaityti modernų medicinos etikos kursą. Vėliau prie medicinos etikos ir bioetikos dalykų dėstymo prisijungė Asta Čekanauskaitė, Jūratė Lekstutienė, Eimantas Peičius, Irena Paukštytė, Neringa Bingelienė, Aistė Bartkienė, Vilma Lukaševičienė, Margarita Poškutė, Vygintas Aliukonis.

2003 m. naujai įsteigtas Medicinos istorijos ir etikos skyrius suorganizavo tarptautinę XVII Europos medicinos ir sveikatos priežiūros filosofijos draugijos (The European Society for Philosophy of Medicine and Healthcare (ESPMH)) konferenciją <https://www.espmh.org/past-conferences/>. Matydami išaugusį poreikį kritinei medicinos ir sveikatos priežiūros refleksijai, filosofai, gydytojai ir kiti specialistai iš įvairių šalių 1987 m. įkūrė draugiją, kuri siekia kurti ir plėtoti medicinos ir sveikatos priežiūros filosofijos metodologiją, burti šios srities Europos mokslininkus ir skatinti jų bendradarbiavimą <https://www.espmh.org/about/>

2004 m. rugsėjo 13 d. Skyriaus patalpose buvo atidarytas UNESCO Regioninis bioetikos informacijos centras. Centras buvo įkurtas siekiant suderinti biomedicinos mokslus su mokymu, sustiprinti žmogaus teisių ir orumo apsaugą biotechnologijų bei biomedicinos srityje, skatinti akademinės visuomenės, vyriausybių, nevyriausybių organizacijų, žiniasklaidos priemonių, plačiosios visuomenės diskusiją apie etines problemas gyvybės mokslų srityje.

2005 m. kartu su JAV Union Graduate College Skyriaus mokslininkai parengė podiplominių studijų programą „Tyrimų etika Centrinėje ir Rytų Europoje“, skirtą Centrinės ir Rytų Europos studentams, kad šie įgytų žinių ir įgūdžių tyrimų etikos ir tarptautinės bioetikos srityse, savo šalyse taptų nepriklausomais tyrimų etikos ekspertais, dėstytojais ir sukurtų tyrimų etikos tinklą regione. Šią Nacionalinių sveikatos institutų (NIH) Fogarty tarptautinio centro (Fogarty International Center) remiamo projekto programą baigė 54 studentai iš 17 šalių <https://grantome.com/grant/NIH/R25-TW007085-14> Programa tęsiasi iki 2018 m.

2007 m. Skyrius kartu su Lietuvos bioetikos komitetu ir užsienio partneriais suorganizavo Pasaulinį tyrimų etikos forumą (Global Forum on Bioethics in Research (GFBR)) „Tyrimų etikos kūrimas pereinamojo laikotarpio visuomenėse“, kuriame dalyvavo 120 atstovų iš Šiaurės ir Pietų Amerikos, Afrikos, Azijos ir Europos <https://www.gfbr.global/past-meetings/8th-forum-vilnius-lithuania-27-29-july-2009/>. Pasaulinio bioetikos tyrimų forumo pagrindinis tikslas – tarptautinių sveikatos tyrimų etinių standartų stiprinimas ir plėtra. Ypatingas dėmesys skiriamas mažų ir vidutinių pajamų šalių atstovams, kurie turi galimybę pateikti savą perspektyvą diskusijose apie globalią sveikatos tyrimų etiką <https://www.gfbr.global/about-the-gfbr/>.

Nuo 2006 m. iki dabar Centro mokslininkai aktyviai įsitraukia į tokius tarptautinius projektus kaip „GenBenefit: Genomics and benefit sharing with developing countries – from biodiversity to human genomics“, „TISS.EU: Evaluation of legislation and related guidelines on the procurement, storage and transfer of human tissues and cells in the European Union“, („Disaster Bioethics: addressing ethical issues triggered by disasters“, „ENERI: European Network of Research Ethics and Research Integrity“, „INTEGRITY: Empowering Students through Evidence-based, Scaffolded Learning of Responsible Conduct in Research (RCR)“, „EU-STANDS4PM: A European standardization framework for data integration and data-driven in silico models for personalized medicine“. Daugiau apie projektus galima sužinoti čia <https://www.mf.vu.lt/apie-mf/struktura/sveikatos-mokslu-institutas/sveikatos-etikos-teises-ir-istorijos-centras#moksline-veikla>